

ВЕСТИ АНЕ КОМНИНЕ О СРБИМА.

I.

Први југословенски историци нису могли употребити у својим делима вести Ане Комнине о Србима. Њихова су дела испредњачила пред првим, непотпуним, издањем Алексијаде Ане Комнине за неколико година. Знаменита прва историја Јужних Словена „Il regno de gli Slavi....“, од дубровачког опата Мавра Орбинија, изишла је у Песару 1601 год., а пуније садржином за југословенску историју дело него што би се по натпису мислило од Јакова Лукарија „Copioso ristretto de gli annali di Rausa libri quatro“ штампано је у Млецима 1605 год. То је све било пре Хешелова (Hoeschel) издања минхенске епитоме Алексијаде, која је први пут изишла 1610 год. Први је самостално употребио Ану Комнину као извор за југословенску историју велики хрватски историк Јован Луциус у своме делу „De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex“ (Amstelodami, 1666). Но ни Луциус није обрадио својим критичким начином све вести Анине о Србима као једну целину, него је употребио, ради специјалних сврха своје историје, само један део од њих, који му је требао за јако карактеристичну главу његова списа: „Quomodo Veneti Dalmatici Regni titulum consecuti sunt?“ Он се већ могао послужити паришким издањем Алексијаде (1651), које је могао употребити и Павле Ритер Витезовић у својим занимљивим историјским делима а нарочито у својој књизи „Serbia illustrata“, од које је, нажалост, изишао само мали део почетка као проба штампања, док је цело дело остало до данас у рукопису.

Код Срба је први споменуо Ану Комнину као историјски извор гроф Ђорђе Бранковић. Велим споменуо, јер је гроф навео само име византинске принцезе, а није употребио њене вести у својим великим рукописним Хроникама. Он је спомиње на једном сасвим немогућем месту (II, 55), где говори о ширењу државе Стефана Немање на исток, иако Ана Комнина није ни доживела нагло проширење српских граница под Стефаном Немањом на Мораву, Нишаву и Тимок. Гроф је унео име Ане Комнине, као и још неколика, само да би својим знањем импоновао читаоцима. Иначе он није употребио ни непотпуно ни пуно издање целе Алексијаде, пошто су му била при руци само она места из византинских историка, која је Мартин Ханке унео у своју познату едицију „De Byzantinorum scriptoribus Graecis liber“ (1677). Тако је име Ане Комнине ушло у српску историографију прво као празан — и још заводљив — глас. Све њене вести о Србима, скупљене од Диканжа (Du Cange) у „Historia Byzantina duplici commentario illustrata“ (1680) изнео је пред многобројнију српску учену публику Јован Томка Саски у свом делу „Illyricum vetus et novum“ (1746), у коме је средњи, главни, део прештампан из Диканжа, до кога је иначе било Србима веома тешко доћи, дочим је дело Саскога било међу њима јако распрострањено. Српски су штампане вести Ане Комнине о Србима још касније, па ни онда не све. Превео их је Јован Рајић у својој знаменитој књизи „Исторія разныхъ славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ...“ (I-IV, 1794—5); чудно је да су Л. А. Гебхардија у његовој историји „Geschichte der Königreiche

Dalmatien, Kroatien, Szlavonien, Servien, Raszien, Rama und des Freystaats Ragusa“ (1781) више привлачиле мутне вести Дукљанинове него много поузданије Ане Комнине; он ју је веома мало употребио, наравно по Стритеру (Stritter) „Memoriae populorum...“ (II, 1774), кога је на српски превео Исидор Николић тек 1843 год. Рајић није могао употребити Стритера, јер је његова Историја, истина, почела излазити тек 1794 год., али је била завршена већ 1768 год. Он се користио млетачким издањем Алексијаде (1729), али не бих рекао да ју је савесно проучио. За Ану Комнину вели, да је била „вѣка того мудрейшая Госпожа“ (Каталог писаца), али није знао ни ко јој је био муж. Чак му није била тачно позната ни садржина Алексијаде; мислио је да су у њој највише описане борбе између источне и западне цркве. Биће, дакле, да ју је читао само у одломцима, јер није унео директно у Историју ни њене вести из историје Зете, него се за њих ослонио на Диканжу, а пуне вести Ане Комнине употребио је тек у својој историји Раше. Но ни за њих није хтео преузимати одговорност, јер му се Ана чинила јако пристрасна у описивању дела њезина оца Алексија I, па је зато писао: „Анна дщи Алексіева описивая житіе и дѣла Отца своего весь случай и войну Волкана со Отцемъ ея бывшую пространно описала, хотя и небезпристрастно угождая Родителю своему, я оную до слова здѣ представляю, читателю же полная остается власть разсудивъ повѣсть ея исправити, и отъ инихъ Аукторовъ дополнити.“ (II, 264—5). Рајић је уопште веома рђаво мислио о веродостојности византинских историка, па је зато с оваквим уводом предао својим читаоцима део вести Ане Комнине о Србима. Рајићева Историја постала је не само главно информативно историјско дело за неколико српских генерација, него је важила као историјски извор. Чинила је, мислило се, непотребним директне студије извора, јер су сви важнији извори били у њој наведени или преведени.

Тако су се Срби држали Рајића као извора и за вести Ане Комнине о Србима, па их дуго нису код ње саме ни тражили. Историја Србије Ф. Кс. Пејачевића „*Historia Serviae seu colloquia XIII. de statu regni, et religionis Serviae ab exordio ad finem, sive a saeculo VII. ad XV.*“ (1797) с богатом употребом извора, међу њима и Ана Комнина (130—4), остала је сасвим без утицаја на развитак српске историографије. Исто тако није одјекнуло по заслуги у југословенској историографији ни дело Ј. Микоџија (Mikoczy) „*Otiorum Croatiae liber unus*“ (1806) с врло оштроумним коментарима уз византинске историке, међу којима је и Ана Комнина. Јак утицај је, међутим, имала на развој српске историографије Ј. Х. Енгела „*Geschichte von Serbien und Bosnien...*“ (1801), али у њој нису биле директно употребљене вести Ане Комнине о Србима.

Учени српски читаоци срели су се с новом, самосталном обрадом византинских извора о Србима тек код П. Ј. Шафарика у његову епохалном делу „*Slowanské starožitnosti*“ (1837), где су, наравно, обрађени и одељци Алексијаде о Србима, али сасвим укратко, према својој малој знаменитости за велики оквир целог Шафарикова дела. Срби су из њега преводили оне одсеке, који су били за њих најзанимљивији. Сами се још дуго нису осећали довољно спремни да би улазили у самостално решавање тешких питања из српске прошлости, која је Шафарик додирнуо или покушао решити у својим Старожитностима. Самостална српска критичка истраживања јављају се полагано и опрезно тек од половине XIX в. са студијама А. Стојачковића, Ј. Суботића, И. Руварца и К. Николајевића. Чудно је што последњи међу њима није у нарочитој студији обрадио вести Ане Комнине о Србима. Он је био одушевљен поштовалац Комнина. Писао је о њима веома учене — али ипак фантастичне — расправе, где се са својим проучавањима и маштањима ограничио на каснија времена, док је о почецима Комнина јако кратак. Ану Комнину уопште и не спомиње у својим комниновским студијама (Гласник, XI—XII, 1859—60). Касније ју је једанпут споменуо у својој расправи „Критичка покушења...“ (Летопис, 110 (1865), 52), али у немогућем цитату (као да она говори о Деси).

Велики хрватски историк, Фрањо Рачки, говорио је у својој знаменитој студији „Оцјена старијих извора за хрватску и србску повиест средњега века“

(Književnik, I (1864), 35—77, 199—227 и 358—388) и о Ани Комнини, нажалост веома мало и сасвим узгред, али је касније све њене вести о Србима у потпуности претресао. То је учинио у својој дивној радњи „Борба јужних Словена за државну независност у XI вијеку“ (Rad, XXX (1875), 79—94 и XXXI (1875), 217—39), мало романтички задахнутој, но баш зато пуној симпатичног полета. То је најтемељније што је досад уопште написано о вестима Алексијаде о Србима. Када би студија Рачкога била написана којим светским језиком, не бисмо се у студијама странаца о односима између Византије, Нормана и Срба, које се тичу краја XI и почетка XII в., морали сретати с множином нетачности и неспоразума, као што је сада случај. Оне, наиме, главе које третирају византинско-српске односе, редовно су и у иначе dobrим радовима ванредно слабе, јер су и византолозима словенски писана дела редовно сасвим или делимично нема. А. Ф. Гфререр (Gfrörer) није се могао студијом Рачкога још послужити, јер је раније писао своје „Byzantinische Geschichten“ (II, 1874, 15, 274—8). Али се њоме могао користити и као информативним радом и као потицајем за критичнија истраживања Ф. Шаландон (Chalandon) у својим иначе веома dobrим радњама: „Essai sur le règne d’Alexis Ier Comnène 1081—1118“ (1900) и „Histoire de la domination normande en Italie et en Sicille“ (I—II, 1907). Но он то није учинио, па су у њима одељци о Србима испали најслабији. То је по себи жалосно, а нарочито још када се узме на ум велики напор што га је Шаландон претуррио преко главе да му баш ови одељци добро испадну. Но све су муке биле узалудне због непознавања југословенске историографије и географије.

II.

Вести Ане Комнине о Србима падају у један од најважнијих одељака у српском развоју. У њима су додирнути они догађаји у српској прошлости, којима су Срби ушли као тражени фактор у тадашњу светску политику и наговештени су почеци борбе о првенство између две тадашње српске државне формације, Зете и Раше. Као и друге мале народе на географски важним позицијама увукле су и Србе у велику политику моћније државе у временима својих криза, када је свака, и најмања, помоћ добро дошла. А Византија од смрти Василија II није излазила из криза. Подједнако су јој додијавале и опасности с поља и тешке унутрашње смутње, особито честе борбе око престола. За претенденте била је свака помоћ скупопцена. Они су поучавали Србе, да су сила, с којом треба рачунати. Тако је сама Византија јачала српски осећај за државну самосталност, против кога се иначе борила целокупном арматуром својих легитимистичких аргумената. Срби су могли слутити, да су византинска ласкања привремена и много су се обзирали на друге стране, да би им се признала државна самосталност, као што увек чине све младе државе. То је признање било најлакше дати Норманима, млађој, истина, државној формацији, али тада у напону снаге, која је без штедње расипана. Огорчени непријатељи Византије, у жељи да је сатру, они су вукли себи Србе и преко својих великих борби увлачили их у светску политику, у којој су играли веома знамениту улогу. Положај Зете био је у томе налик млетачком, јер су и њих исте силе привлачиле вртлогу тадашњих светских догађаја на јадранским обалама.

За такве ситуације потребно је што више и што поузданијих извора, да би се развој догађаја могао у нужној јасности реконструисати. А за односе Срба према Византији и Норманима има их очајно мало. За понеке догађаје једини је извор Алексијада. Па барем да је потпунији. Али Ана Комнина приказује српске послове сасвим сумарно и редовно узгред, ради других догађаја, које сматра важнијим. Сама вели на једном месту (Bonn., I, 410; Reifferscheid, II, 18), да се догађаја на Јадранском мору само дотакла. И ту су јој, разуме се, Нормани важнији од Срба, а од њих су могли бити још важнији Кумани, Печенези и, веома често, опасности од завера. Због завера против цара Алексија I ушло је у Алексијаду неколико вести о Србима, да би Ана оправдала свог оца, како је само због њих благо поступао против Срба, јер

су његови противници баш онда кретали завере, када се он спремао да сатре несносне српске устанке.

Вести Ане Комнине о Србима сасвим су, дакле, фрагментарне и узгредне. То је њихова нарочита особина. А иначе имају оне све особине Аниних историјских информација, па је према њима потребна будна опрезност.¹⁾

III.

Ана Комнина унела је своју прву вест о Србима у Алексијаду због Георгија Мономахата, кога зове војводом целог Илирика. (Bonn., I, 80; Reiff., I, 57). Између осталих прекора, она га обасипа и пребацивањима, да није тражио веза само с Робертом Гвискар, него и с Михаилом и Бодином, српским поглавицама. Тада су се већ били утврдили у Јужној Италији Нормани и пружали су жељне руке за околним земљама. На Исток, и то у Далмацију, упутио их је папа Гргур VII, јер по његовим плановима радио је Амико из Ђовинаца, када је упао у Хрватску, па заробио и одвео краља Славца, који није био папи по вољи као кандидат хрватске народне странке, непријатељски расположене спрам далматинских Романа и не слепо одане Римској Курији.²⁾ Но Далмација и њено сиромашно залеђе нису могле задовољити лакоме освајачке тежње Нормана. Њих је више привлачио блиски Драчки темат, из ког их је водио пут равно Солуну и Цариграду. Роберт се спремао за важно подузеће и војнички и дипломатски. Војничку акцију желео је поткрепити заузимањем за лажног Михаила VII, јер му је кћи била верена са сином правога Михаила VII, па се спремао да збаци Никифора Вотаниата, наследника Михаила VII.³⁾ Али није доспео. Претекао га је Алексије I Комнин, који је с престолом преузео и непријатељство Робертово. Оба противника обазирала су се за савезницима. Срби су несумњиво били више на страни Нормана, али суседство и давнашњи углед Византије нису им допуштали да се потпуно баце на страну њених противника. Водили су почетнички лукаву политику изгледања, ко ће бити јачи, те да онда стану на његову страну. Млетачка позиција била је јаснија од српске, па су они поступали отвореније и консеквентније.⁴⁾

Ана Комнина спомиње Михаила и Бодина само као српске поглавице („ἐξάρχους“); неће да каже краљеве, мада су они то били; име Бодиново пишу неки словенски филолози „Будин“;⁵⁾ Јорга вели за Бодина „au nom vlaque“.⁶⁾ Није била о њима поуздано информирана, јер на првом месту наводи младог краља, касније јој боље познатог, па тек онда старог. Уосталом, није никакво чудо, што су јој обавештења доста мутна, јер се ту ради о догађајима две године пре њена рођења, 1081, које је она описивала можда тек после 1143 год. Она их спомиње само због драчког стратега Георгија Мономахата и било би најтачније, да је за целу политику Михаилову и Бодину рекла, да су и они у општој неизвесности подражавали политику Мономахата, који се компромитовао тражећи пријатељство Робертово и српско и у опасности од Алексија I склонио се код Срба, али га је цар мудрог предусретљивошћу себи вратио. Ана није толико познавала српску политику, да би је могла у неколико спретних речи карактерисати. Њој је политичка констелација била прилично неразговорна. Краља Михаила касније уопште више и не спомиње, и само по овој њеној вести узима се, да је он некако у ово доба умро, пошто је мало раније (1080) оженио сина Бодина Јаквинтом из Барија и увео га као савладара у послове владања.

Када се Роберт Гвискар, добро спремљен, пребацио преко мора и опсео Драч, владао је Србима већ сам Бодин. По Анину тврђењу, које је јако веро-

¹⁾ Buchholz F., Über den Geist der Alexiade der Anna Comnena, Hormayrs Archiv, V (1814), 600—5 и 610—3; Dieter K., Zur Glaubwürdigkeit der Anna Komnena, Byz. Zeitsch., III (1894), 386—90.

²⁾ Šišić F., Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925, 550—5.

³⁾ Leib B., Rome, Kiev et Byzance a la fin du XIe siècle, Paris, 1924, 174.

⁴⁾ Kretschmayr H., Geschichte von Venedig I (Allgemeine Staatengeschichte 35, 1), 1905, 157—68.

⁵⁾ Maretić T., O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba, Rad, 82 (1886), 70 и 116.

⁶⁾ Jorga N., Formes byzantines et réalités balcaniques, Paris, 1922, 115.

ватно, изгледало би да је Алексије I био и Бодина придобио за себе међу осталим норманским противницима, које је око себе окупао. Ја не бих тај успех приписивао само умешности византинске дипломатије, како се обично чини, него и млетачкој политици. Млеци су, наиме, били стали отворено уз Византију, њихова поморска власт већ је притискивала хрватско приморје, а осећала се и у српском, па Бодин није никако смео изазивати непријатељство Млетака. Но није им хтео постати ни онакав пријатељ као далматински Романи. Он је чекао, пун опрезне пажње. Није се хтео нигде замерити али нигде ни потпуно заложити. А мудри Византинци су му били наменили врло знамениту али и изазивачку улогу у борби с Робертом Гвискаром. Желели су да он, вичан терену и окретан, Нормане непрестано узнемирује и да их спречава у довођењу хране и пиће. Но њихов ратни план није био примљен у војном савету, који је држан под Драчем. Цар Алексије I усвојио је мишљење неискусних, младих ратника, који су предлагали да се Нормане не мори, него да се одмах започне с одлучном борбом. Тако вели Ана. Али не сме се сметнути с ума, да се цару веома журило да одбије норманску опасност, да би се могао ухватити с многима другима. То је био главни разлог његова нагла ратовања, које се свршило тешким византинским поразом 18 октобра 1081 год. Међу кривцима на византинској страни наводи Ана Комнина и Бодина, и то као једног од најважнијих, јер пушта цара да окрене леђа Норманима тек пошто је угледао Бодина, како, кад се уверио да је победа норманска, „*ἄγευστος πολέμου τὸ παρ'ἑαυτοῦ, οἷμαδε ἐπαπαδεδραμῆκε*“ (Bonn., I, 214; Reiff., I, 148). Касније је цару много пребацивано, што се није мудрије послужио Срба и Арбанаса у борби с Робертом. То су чинили људи који су увек премудри после свршена чина, а који нису знали опасност Роберта као противника и који нису држали на уму да се са Србима и Арбанасима не може по вољи равнати. Та су времена била прошла. Србе су византински бунтовници и претенденти били поучили да се сами високо цене као савезници и да се према томе владају. Разуме се, на свој ризико. Јер, издржљива политика Млечана на страни Византије донела је републици знамените привилегије од 1082 год. и дужду титулу „*dux Dalmatiae*“ (1085), док су се Срби Византији горко замерили. А норманско пријатељство било је за Србе увек опасно, особито када су Нормани освојили неколико македонских градова, међу којима је било и Скопље, те тако својим освојењима захватили српске земље с оне стране у којој су имале природну тенденцију да се шире. Српски извори као да су слутили неуспех политичког врдања Бодинова, па се зато у хроници Попа Дукљанина тврди да су Срби освојили Драч.¹⁾ То је успех измишљен ради утехе. Драч су освојили од Византинаца Нормани, а од њих Млеци и Амалфи, који су га уступили, за велике награде, Византији. Из овог византинско-норманског сукоба изашао је Бодин сасвим празних шака, и Рачки је, са свога гледишта, имао право, када је пребацивао тадашњој српској политици, што се није користила погодном ситуацијом.²⁾ Он је мислио, да је Бодинова дужност била да ради у корист своје државе, док је Гфререр пребацивао српском краљу, са једне смешне висине историјског неразумевања, што се није сасвим ставио на расположење Византији и радио само у њену интересу.³⁾ Од свог народа то Гфререр доиста не би никада тражио.

Ана Комнина узгред спомиње велико византинско непријатељство према Бодину, када говори о лепом војничком гласу што га је стекао стратег драчког темата, Јован Дука, и утврдио у својим борбама с Бодином, о коме је, види се, Ана слушала само мишљења мржње пуна. Она му признаје да је био добар јунак, али и пун лукавства („*μαχημώτατος ὢν καὶ ῥαδιουργίας πλήρης*“ Bonn., I, 368;

¹⁾ *Popa Dukljanina Lëtōpis* po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku... Ed. I. Črnčić, 1874, 54.

²⁾ *Rački F.*, Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI veku, Rad, XXX (1875), 92.

³⁾ *Gfrrer A. F.*, Byzantinische Geschichten, I, 1872, 522: „So gut als alle andern Stämme, die im Bereiche des byzantinischen Reiches wohnten, wollten auch die Südslaven los sein vom Joche des Basileus. Etwas wie Anhänglichkeit an den Thron oder gar Vaterlandsliebe gab es dort zu Lande nicht.“

Reiff., I, 252). Сва је срећна што је могла додати, како је Дука победио његову храброст и лукавство и заробио га (1090); још би се више радовала да је могла додати, да је то било друго Бодиново византинско ропство, али то јој није било познато; хронологија јој је овде још лошија него иначе; за Дуку није умела тачно навести, колико је управљао драчким тематом.¹⁾ Није одговарало њену расположењу према Бодину да би записала, како се ослободио. Може се само наслућивати, да је опасност од Латина за Византију била тако велика, да је она великодушним ослобођењем покушала придобити за себе српскога краља, од чијег је држања добрим делом зависио њен успех у борби с Латинима. Да ли су се и како су се тада утврђивале границе између Византије и Срба, није познато. Шаландон је мислио да сме сложити вести Ане Комнине и Дукљанинове па је писао, да се српска граница проширила тада до Ситнице, за коју је мислио да је притока Мораве.²⁾ То је немила погрешка, али је још гора, што је Шаландон од Дукљанинова имена „Rassa“ начинио „Razhan“ на основу једне слутње Шафарикове, који је, наравно, мислио на Ражањ.³⁾ Тако је Шаландон начинио велику забуну, коју је још повећао тиме што је писао, да је „Razhan... située précisément sur les pentes du Veliki Balkan“.⁴⁾ Ја не знам где је и колико је Бодин тада проширио своје државне границе. Знам само, да је вребао час да Византија доспе у тешку ситуацију, па да навали на њу. Чим је, зато, сазнао да је цар у опасности од нове завере и од Кумана, он је одмах напао на Византију, први пут заједно с рашким жупаном Вуканом, кога је наместио тој знаменитој области за поглавицу, у исто време када и Босни кнеза Стефана.

Цела вест Ане Комнине о овим српским навалама на Византију ванредно је занимљива. И она је, разуме се, узгредна. Није нам сачувана ради самих Срба, него због мутних гласова о некој завери тадашњег заповедника драчког темата, царева синовца Јована 1091 год. (Bonn., I, 411—7; Reiff., II, 19—23). На почетку вести спомиње се као српска поглавица само Бодин, а онда, током разлагања, испада као да на челу Срба стоји и Вукан, који без обзира на уговоре с Византијом њене земље узнемирује и осваја. Из другог дела вести излази, да се цар управо и кренуо против Вукана: „*κτασφαλίσμενοι τε τὰ ἐν μεσαιχμῖσι τῆς τε ἡμεδαπῆς καὶ τῶν Δαλματῶν διακείμενα τέμπε, ἄρκα δὲ καὶ τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τοὺς Δαλμάτας ἀκριβώσασθαι*“ (Bonn., I, 413; Reiff., II, 20). Овако поступање Анино навело је А. Петрова да идентифицира у једној јако опрезној хипотези Бодина и Вукана.⁵⁾ Он је мислио да поред оваквог спомињања Бодина и Вукана има још један разлог да их поистовети — Ана Бодина више не спомиње, а зна се поуздано, да је он живео још 1097, када се у Скадру побратио с Рајмундом Тулуским, па је Петров држао да се даље он спомиње под именом Вукана. Но то нису никакви разлози за идентифицирање. Ана Комнина је била толико добро обавештена о догађајима на југозападној византинској граници, да не би никада начинила од једнога лица два.⁶⁾ Онда, ми знамо из Попа Дукљанина за Вукана и за његов однос према Бодину. Можда би смели рећи да знамо и за разлог каснијег неспомињања Бодина. Опет по Дукљанину. Он је последњих година своје владе био толико заузет династичким борбама да није додијавао Византији, па га се она није имала разлога ни сећати. У нападајима на Византију заменио га је Вукан, рашка поглавица, на челу

¹⁾ *Петровъ А.*, Князь Константинъ Бодинъ, Сборникъ статей по славяновѣдѣн ю, составленный и изданный учениками В. И. Ламанскаго по случаю 25-лѣтїя его ученой и профессорской дѣятельности, 1883, 258 = *Chalandon F.*, Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène, 141.

²⁾ *Chalandon F.*, о. с., 141.

³⁾ *Saffarik P. J.*, Slowanské starožitnosti, 1837, 652.

⁴⁾ *Chalandon F.*, о. с., 143.

⁵⁾ *Петровъ А.*, а. с. 259—60; „только какъ возможность, но не какъ несомнѣнную истину“ *Ibid.*, 259.

⁶⁾ То јој раније истраживачи нису ни подметали. Тако, н. пр., то није ни пало на памет Бидингеру, који је још нарочито подвлачио шта значи име Вукан: *Büdinger M.*, Ein Buch ungarischer Geschichte 1058—1100, 1866, 113—4. Петрова је завела Анина површност у приказивању. Шаландон је добро чинио што није пошао за њим: *Chalandon F.*, о. с., 142—5.

области која је узимала иницијативу у борби са силним еланом, ослањајући се на неистрошену ратну врлину својих становника и одличан географски положај.¹⁾

Још интересантија је ова вест Ане Комнине због њене карактеристике делова византинско-српске границе као једног широког појаса између обадве државе, који она обично зове: „τὸ μεσαιχμιον“, „τὰ μεσαιχμια τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς“. То је један одличан израз. Ја много жалим, што није ово место, и још више оно непосредно за њим, које се Срба тиче, било познато Ф. Раџелу, када је писао своје духовите радове о развоју државних граница.²⁾ Њима би били најважнији делови његових разлагања о природи политичких граница јако лепо документовани, па би се то осетило и на свима потоњим радовима о политичким границама, који су изазвани темељним радовима Раџеловим. Јер, уопште је тешко замислити боље доказе за модерно схватање развоја граница од рубова до линија него што је Анино приказивање византинско-српске границе, које највише вреди баш због тога што је нехотице и несвесно овако испало. Није, уосталом, Раџелова кривица што не говори о тим границама, када расправља о граничним рубовима, него наша, јер смо ми сами требали проучити природу развоја наших државних граница као што су то други народи учинили. Раџел се том литературом савесно послужио; било би неувиђавно захтевати од њега да се сам спушта до извора; за почетак добром студијом Р. Гравијеа он се још није могао послужити.³⁾ Занимљиво је, да је Раџел као наслућивао знаменитост наших граница за теоретско расправљање о државним границама па је, и поред необрађености тога проблема код нас, спомињао као нарочито занимљиве примере код претресања типова граница нашу Тару и наш Београд.⁴⁾

Ана Комнина била је тачно обавештена да између Византије и Срба лежи читав појас земље и знала је да тај није без утврђења. То је, дакле, била типична византинска гранична ивица, какву су они одржавали нарочито према ратоборним народима, који су се сваки час залетали у византинске области да пљачкају и освајају. За тај погранични појас тврди Ана, да је, делом, ишао планинским долинама. То не би било никакво чудо, јер је средина примитивног граничног појаса веома често у Talweg-у, док се праве границе налазе на обадве његове стране, на разводницама.⁵⁾ Ана Комнина није никако била чврста у географији, а овде, где је говор о византинско-српској граници, осећа се да су јој појмови о пространству и лицу земаља о којима пише јако мутни. По њој би се граница између Византије и Срба налазила на Ζυγός-у, о коме она само толико зна да се простире између Звечана, који су држали Срби, и Липљана, који је још био у рукама Византинаца. По познатоме месту у Алексијади о бегу Кумана (Bonn., I, 410; Reiff., II, 17—8) види се сасвим сигурно, да је Ана или имала сасвим погрешне представе о томе шта је Ζυγός или га је неразговорно представљала као један непретргнут планински ланац од Црног до Јадранског мора; ово би последње одговарало Страбоновој идеји о једном планинском ланцу од Црног до Јадранског мора, која се потезала по географијама и картама до модерних времена.⁶⁾ Саму Србију представљала је Ана Комнина, изгледа, опкољену рекама и једним високим планинским ланцем, како су је, уосталом, представљали још почетком XIX в. Вук Караџић и Леополд Ранке и по њима сви они који су се упознавали са Србијом по Ранкеовој књизи о Српској Револуцији. По Ани Комнини је византинско-српска граница

¹⁾ Rački F., а. с., Rad, XXXI (1875), 218—9.

²⁾ Ratzel F., Über allgemeine Eigenschaften der geographischen Grenzen und über die politische Grenze, Berichte über die Verhandlungen der königl. sächs. Gesell. der Wissenschaften zu Leipzig, phil.-hist. Klasse, XLIV (1892), 53—104. Исти, Politische Geographie³, 1923, 384—446. Приличну литературу о овом проблему сабрао је: Brunhes J., La géographie humaine³, 1925, 885.

³⁾ Gravier G., Les frontières historiques de la Serbie, Paris, 1919.

⁴⁾ Ratzel F., Politische Geographie³, 1923, 411 и 397.

⁵⁾ Ratzel F., о. с., 404—13; Раџелово разлагање на овом месту спада међу најбоље делове његове књиге.

⁶⁾ Boué A., Einige Bemerkungen über amerikanisch-mexikanische Geographie und Geologie, so wie über die sogenannte Zentralkette der europäischen Türkei, Sitzungsberichte Wiener Akad. der Wiss., math.-naturwiss. Klasse, LIII (1866), 325—36.

само на крајњем југо-западу на реци Дриму, а цела остала граница између Византије и Срба јесте изразити гранични руб, по њену мишљењу с обадве стране Ζυγός-а; његовој ширини не треба се нимало чудити, кад Рацел говори о пограничним ивицама широким чак 30—500 *km.*¹⁾ Ширина српских пограничних рубова и крајишта, који потпуно одговарају Анину опису, није позната. Али то су биле читаве жупе. Све јачим обрађивањем земље и политичком консолидацијом сужавали су се погранични рубови и у Србији као што то свуда бива. Но широких граничних ивица остало је још много, не само на државним границама, него и у њима, јер предели појединих жупа и племена били су одељени граничним рубом, који је често као заједничка испаша или шума давао повода за огорчене сукобе и згодну прилику за пљачку. Несумњиво је у граничном рубу и „пусто брдо“, о ком говори Члан 158 Душанова Законика: „Ако је брдо пусто мѣгю жупамин, ела околнн ком коу около тога-зи брда, да блюдоу стражоу; ако ли не оублюдоу стражоу, што се оучини оу том-зи брдоу оу поуштоши штета, или гоуца, или крагта, или кое зло, да плакнью околнн ела кониъ јестъ речено клюкти поуць.“ Исто тако су у граничном рубу крајишта, за чију сигурност одговарају крајишници. (Чл. 49, 143 и 145 Душанова Законика).

Ана Комнина сигурно није знала правац и ширину пространог граничног руба између Византије и Срба. Но невоље граничарске службе према ратоборним и немирним Србима биле су јој од њеног мужа и оца врло добро познате. Зато је прилично познавала и унутрашњу организацију утврђеног подручја, у ком су се Византинци бранили од српских препада. То је била веома тешка служба, и Ана Комнина обасипа хвалом свог оца, што је, делом пешке, добишао цело од Срба угрожено подручје и нарочиту пажњу обратио на утврде на оним местима где су Срби обично проваљивали у Византију: „δι' οὗ ῥαδία τοῖς πολεμίοις πολλάνκις ἢ διόδος γένηται...“ (Bonn., I, 424; Reiff., II, 28). Стојан Новаковић био је на кривом путу, када је замишљао овај гранични руб у изворним пределима Топлице; он је то чинио да би и тако доказао сталност границе између рашке и нишке области; суд му је непоуздан, што није читао саму Алексијаду, него само Рачкога, кога је на основу његова разлагања исправљао.²⁾ Византинско-српски гранични руб, о коме пише Ана Комнина, налазио се без сумње северно од Шар-планине, око Голеша и Острог копча, између Звечана и Липљана, јер у томе се Ана није могла бунити, када је ове градове спомињала с једне и с друге стране пограничне ивице. Граница је почињала на Дриму, ишла је њиме па се на североистоку проширивала у гранични руб и окретала Топлицу, пошто Враће пре Вуканових освајања није било српско.

Напори цара Алексија I око границе показали су се веома разборити и нужни, јер је Вукан 1093 год. поново провалио кроз гранични руб у Византију и кренуо самога цара из престолнице. (Bonn., I, 436—9; Reiff., II, 37—9). Ана Комнина и нехотице признаје скромне сврхе Византије, која је имала против себе храброг и истрајног непријатеља, када вели да се цар кренуо на ратиште са сврхом да поврати Липљан, који су Срби попалили, и да врати све у првашње стање.³⁾ Status quo био је веома скромна сврха Византије на овим странама, где је толико била изгубила. Вукан се није хтео упуштати у рат, него је почео с царем преговарати. Писмо Вуканово, о коме тврди Ана да је било повод преговорима, веома је важно. Главни део из њега Ана овако саопштава: „ἐκεῖνοι (sc. οἱ σατράπαι τῶν Ῥωμαίων) τοῖς οἰκείοις ὄροις μὴ ἐμμένειν βουλευμένοι, διαφόρους ἐκδρομάς ποιούμενοι, οὐ μικρὰν τὴν βλάβην τῇ Σερβίᾳ προσήξαν. ἐγὼ δὲ οὐκέτι τοιοῦτον τοῦ λοιποῦ διαπράξομαι, ἀλλ' ἐπαναστρέψας καὶ δμηρούς ἀποστελῶ τῶν ἐμῶν συγγενῶν τῇ σῇ βασιλείᾳ καὶ τῶν οἰκείων ὄρων οὐχ ὑπερβήσομαι.“ (Bonn., I, 437; Reiff., II, 37).

¹⁾ Ratzel F., о. с., 394.

²⁾ Новаковић С., Српске области X и XII века, Гласник XLVIII (1880), 120—3.

³⁾ О Вукану пише Ана Комнина овако: „...Βολκάνος (ἀνὴρ δὲ οὗτος τὸ πᾶν τῆς ἀρχῆς τῶν Δαλματῶν φέρων, δεινὸς μὲν εἶπεῖν, δεινὸς δὲ καταπράξασθαι)...“ (Bonn., I, 436; Reiff., II, 37).

Ја не велим, да је Ана Комнина преписала од речи до речи ово писмо из архива, али је несумњиво, да га је видела или имала о њему автентична саопштења. Лако је могуће, да га је мало преудесила, јер вербално навођење докумената није никако било у сталном обичају византинских историка. На мене чини Вуканово писмо утисак бар донекле оригиналног документа већ због своје краткоће и примитивне невештине у изражавању, за коју није лако мислити да би је Ана намерно мистифицирала. Но главни разлог, што ја сматрам ово писмо Вукановим, јесте у називању Срба и њихове државе. Ана Комнина зове Србе редовно Далматинцима, а њихову земљу Далмацијом.¹⁾ Само мало пред овим писмом, у њему и у једној реминисценцији на њ зове она Србе њиховим правим именом а њихову земљу Србија, како је у писму стојало. То не може бити случај. Ана је без сумње стојала под утицајем оригиналног писма Вуканова, када је писала византинским писцима — њој нарочито — немила тадашња народна и државна имена. И садржина Вуканова писма врло је карактеристична. Вукан је бацао сву кривицу због немира на граници са себе на византинске чиновнике, обећавао је мир, ако га се на миру остави, и нудио таоце. Цар је раширених руку примио ова обећања и вратио се у Цариград.

То је био знак за Вукана да настави раније нападаје, који нису имали само политичких сврха, него и економских. Ти су походи били један део српских прихода.²⁾ Цар је послао против Срба (1093) стратега драчког темата, свога синовца Јована, али тај је био од Вукана тако потучен да је једва жив умакао. Поносити српски жупан устремio се после ове победе чак до Полога, Скопља и Врања, не толико да то све заузме, колико да устрои Византинце; нагла освајања пространих предела нису у стилу српске експанзије, која је полагано присаједињавала око државне језгре у Раши оне земље које су биле с њом чврсто географски и национално скопчане. Тако је и сада Вукан задржао само један део прегажених земаља.

Српска опасност није пресекла непрестане покушаје претендената да се збаци Алексије I. И у временима најтежих државних криза царство је имало још толику привлачну снагу да се увек налазило власти жељних узурпатора који су кретали борбу око престола. Сада се дигао против цара Никифор Диоген, син цара Романа Диогена, и Алексије I је с врло великим напорима бар привремено склонио с пута опасности ове побуне и кренуо против Срба јунија 1094. (Bonn., I, 459—460; Reiff., II, 53—54). Ток експедиције био је типичан. На глас о цареву доласку у Липљан, Вукан се опет понудио да утврди толико пута прекршени мир и да даде таоце. Цар није био у недоумици шта то значи. Али, невоља је била велика, и он је покушао да од ње начини врлину. Није, по Ани, склопио мир са Србима, што је исход борбе био несигуран и што се бојао других непријатеља и, још више, нових завера, него што се у њему побудило хришћанско чувство, по ком му се рат с Хришћанима чинио грађански рат. Као да су крсташки ратови, који су се спремали, распалили у њему осећање за Corpus Christianum! Тешко, јер Ана с велике висине и не без ироније додаје за Србе: „*καὶ γὰρ Δαλμάται ἦσαν, ἀλλ' ὅμως Χριστιανοί.*“ Вукан је, уосталом, сада дао и таоце, своје синовце Уроша и Стефана Вукана с двадесет других. Цар се журио у Цариград, који му је био пречи од српских пустоши на границама Византије.

¹⁾ Константин Порфирогенит у De caeremoniis (Bonn. 579, 664 и 667) назива неке плаћенике Ταλματῖοι. Рајске је мислио у своме коментару (Ibid., II, 682) да су то можда Δαλμάται, иако Константин употребљава то име само као географско. К. Најман пише о овом покушају идентифицирања: „Erst die klassizistische Affektation späterer Zeit (Anna Komnena u. s. f.) sucht die Bezeichnung Δαλμάται als Völkernamen wieder hervor.“ То нису били Далматинци, него Печенези: Neumann C., Über zwei unerklärte Völkernamen in der byzantinischen Armee, Byz. Zeitschrift, III (1894), 375. Исп. Chalandon F., o. c., 144.

²⁾ О сличном ранијем начину ратовања на Истоку: Gelzer H., Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung. Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der königl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, XVIII (1899), № 5, 106 и д. Stein E., Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus, 1919, 5—6. О Навесовим пограничним маркама у Италији: Ibid., 15 и 104.

Последње две вести Анине о Србима још су узгредније него ли раније. У првој (Bonn., I, 149; Reiff., II, 155), која је хронолошки нетачно углављена, спомиње она свакојако исти пораз царског синовца Јована, о коме је већ раније говорила. У другој вести (Bonn., I, 272—273; Reiff., II, 240) сумарно се набраја где су све византинске трупе морале стојати на будној стражи, да би се на тај начин још боље нагласила тежина положаја Алексија I у борби с Латинима. Том приликом се спомињу и Срби, против којих је цар 1106 год. опет морао у бој.

IV.

Вести Ане Комнине о Србима, како се види, сасвим су фрагментарне и узгред написане. Хронолошки су непоуздане, географски исто тако. Не може се рећи за њих ни да сведоче о некој нарочитој дубини опажања и оштроумности схватања. То би, уосталом, од узгредних вести било неупутно и неправично и захтевати. Но не може се ни тврдити, да су сасвим без вредности. Напротив. И саме по себи и још више због оскудице икаквих других поузданих вести о српској прошлости тога доба оне су нам врло добро дошле. Морам их узети у заштиту и од пребацивања због збуњености. Није истина, што се тврдило, да је Ана помешала Бодина и Вукана. Она их само паралелно спомиње, као и Михаила и Бодина. Да то није нека њена мутна слутња о двојности тадашњих српских државних организација? Неупутно је правити јој замерке и због називања Срба Далматинцима. То је византинска традиција, да се младим народима не дају њихова права имена, него или старинска или географска, као у овом случају. Али Ана нам је сачувала и име Срба у одељцима који су веома важни не само за српску историју, него и за питање о томе, да ли је Ана употребљавала архивалну грађу? Ја нарочито ценим Анине превиђене вести о природи српско-византинске границе, које имају подједнако високу вредност за историју и политичку географију.

Анине вести о Србима готово су сасвим усамљене. Иста времена и догађаје приказује опширније само Поп Дукљанин. Али, велико је питање, да ли се њихове вести смеју међусобно допуњавати? Први југословенски историци нису знали за Ану Комнину, али су им били познати други византински писци (н. пр. Кедрин и Зонара) који се баве истим временима и догађајима као и Дукљанин. И они су их већ покушавали сложити, с двоструком сврхом — да на обадва места фрагментарно приказане чињенице допуне и да, ако је икако могуће, приказивање византинских историка контролирају нашим извором и обратно. Такво поступање потпуно је разумљиво, и било би сасвим у реду, кад се не би радило о извору врсте хронике Попа Дукљанина. Али с њиме је такво поступање веома опасно, јер је извор јако помућен легендаризираним умцима, који претежу над вестима с историјском основом. Ја не сумњам, да је код Дукљанина сачувана легендаризирана народна традиција о почецима југословенског развоја у новој домовини, која је замагљена готоманском теоријом састављачевом. Само тако се може разумети висока научна вредност географских обавештења Дукљанинових према непоузданости историјских одељака. Времена која описује Ана Комнина, крај владе зетског краља Михаила, влада Бодинова и влада рашког жупана Вукана, нису још ни тако лоше прошли код Дукљанина, али историјска вредност његових вести није ипак ни налик на вести Ане Комнине. Зато су морали сви они, који су контаминирали вести Анине с Дукљаниновим, понешто из њега да прећуте, да не би сами себе побијали. Тако је поступао и Рачки, који је добро знао шта вреди Дукљанин, тако и Шаландон, који га је познавао само по Луциусову издању и преко заслужене мере ценио.

Код Дукљанина није језгра разлагања овога одељка српског развоја у односима према Византији, Норманима и Млещима. Понешто, истина, из тих односа и он спомиње, али главно му је да прикаже очајне династичке односе у зетској владарској породици и борбе с Дубровником. Силна узрујаност линије најужег, локалног хоризонта није му допуштала да уочи велику знаменитост

тадашњег широког српског развојног хоризонта, у који су улазили Срби, гурани од Византије и Нормана.

Главна личност, која је у средини Дукљанинова интереса, јесте краљица Јаквинта, жена Бодинова. По Дукљанину би било управо два Бодина; уопште је за њ карактеристична невероватна множина владара, од којих је велики део без сумње — у најбољем случају — подвостручавање фактичних владара. Дукљанин приповеда да је краљ Михаило био двапут ожењен.¹⁾ Од прве би жене имао седам синова, међу којима би био Бодин најмлађи. Другу жену Михаилову зове Дукљанин „*uxorem Graecam consobrinam imperatoris*“. Но ми о њој ништа не знамо из византинских извора и због тога не можемо, засад, у њу уопште веровати; покушаји да се она идентифицира с којом византинском принцезом нису успели. Дукљанин, даље, тврди да је Михаило имао с њоме четири сина Доброслава, Петрислава, Никифора и Теодора. Тројица су била без деце, а Петрислав је имао сина Бодина, „*qui dominavit totum regnum*“. У даљем разлагању се говори о Бодину скроз непажљиво, тако, да има основе веровати да је краљ Бодин и син Михаилов из првог брака и унук из другог; то је тако оставио и Орбини, па Чрнчић није имао право, када је целу конфузију свађивао на Орбинија; она је већ у његову извору.²⁾ Дукљанина је занимао Бодинов однос према његову стрицу Радославу и према брату од стрица Браниславу више него ишта друго. Зато се он бави највише њиме, а остало саопштава узгред. Али баш то је прилично тачно, јер је написано без неке крупније тенденције, и има понешто што је и с друге стране потврђено. И Дукљанин је знао, да је, по њему, савршени тип демонске жене, Јаквинта, жена Бодинова, кћи Аргира из Барија „*filia Archiriz de civitate Barensi*“. Име једнога од четири сина Бодинова, Ђорђа, несумњиво је тачно. Зато се узима да је тачна и вест која долази непосредно за овом: „*Facta pace, Bodinus cum fratribus perrexit Rassam, et debellando obtinuit eam, atque possedit eam. Posuitque ibi duos iuppanos de curia sua, Velcano et Marco. Qui etiam iuraverunt ei, ut ipsi et filii eorum essent specialiter homines regis Bodini et filiorum vel haeredum ejus. Deinde cepit Bosnam, posuitque ibi Stephanum Knezium*“. Име и звање Вуканово потврђује и Ана Комнина. Дукљанин је знао и за власт Нормана у Драчу, али ју је нетачно приказао. Он тврди да је Драч био једно време српски („*obtinuit rex Bodinus totam terram Duracinorum et ipsam civitatem Durachium*“), а то није истина. Град је мењао као господаре Византинце, Нормане, Млечане и опет Византинце, али српски тада није био. То је Дукљанин смислио, да би прославио Бодина. Даље његово разлагање, највише о односима у зетској владалачкој породици и о борби с Дубровником, несумњиво је пуно легендарних црта. Историјску језгру — ако је уопште има — није лако ољуштити. Из целог приповедања можда се сме узети као истинита тврдња одељак о месту где је сахрањен Бодин, о манастиру св. Сергија и Вакха, патронâ и оног манастира у Цариграду, где је Бодин био затворен за време свог првог византинског робовања. Из даљег разлагања излазила би још мутно наслућена истина у магловитом наговештавању борби између Зете и Раше, које су тада већ почињале с Вукановим заступањем Срба у борби против Византије, док се Зета ломила с династичким борбама. То је магловита историја у Дукљанину, остало је легенда.

Зато се вести Ане Комнине не смеју сједињавати с причањем Попа Дукљанина као равновредни извори у једну целину, да би се тако реконструисао мало потпунији ток догађаја из српске прошлости, које додирује Алексијада. Само изузетно и с ванредном опрезношћу може се по који српски фрагменат из Алексијаде допунити с Дукљаниновим вестима, н. пр. вести о Вукану. Иначе спадају у историју само Анине вести о тадашњем српском развоју, а Дукљанинова се разлагања смеју увести у историју само када се очисте од легенди,

¹⁾ *Papa Dukljanina Lëtopis* po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku.... Ed. J. Črnič, 1874. 52.

²⁾ *Ibid.*, 52⁴.

када се, то је најсигурније, најје потврда за њих и у другим изворима, поузданијим од њега. Историку то не пада лако, јер увек се је тешко одрицати старих извора, нарочито за времена и догађаје оскудне изворима. Али ради историјске критичности мора се и та жртва учинити. Због тога нам остаје као главни извор за српску историју краја XI и почетка XII века само Ана Комнина, иако су њене вести фрагментарне и узгредне и ми морамо још понеку од њих да сузимо или одбацимо. То чинимо да се што више приближимо тачној реконструкцији тадашњег српског развоја, који је први пут постајао и део светског развита и наговештавао борбу између Зете и Раше, из које је Раша изишла као победница и постала, једно време, највећа балканска сила и одлучан фактор у развоју југоисточне Европе.

Никола Радочић.

RÉSUMÉ.

LES NOUVELLES D'ANNE COMNÈNE SUR LES SERBES.

Dans cette étude l'auteur, le Dr. N. Radojčić, professeur à l'Université de Ljubljana, donne d'abord un petit aperçu sur l'exploitation des nouvelles d'Anne Comnène sur les Serbes, dans l'historiographie yougoslave. Ce fut Joannes Lucius qui, le premier, se servit (1666) de ses notices sur les Serbes, et, à sa suite, successivement, tous les historiens qui ont écrit sur les XIe et XIIe siècles serbes. Le premier qui ait fait de la critique sur la valeur historique des nouvelles d'Anne Comnène sur les Serbes fut François Rački. Si ses études étaient écrites dans quelque langue mondiale, on aurait évité beaucoup de malentendus et fautes dont on trouve une foule dans l'historiographie étrangère traitant des rapports des Serbes avec Byzance et les Normands au XIe et XIIe siècles. Les notices fragmentaires et passagères d'Anne Comnène sur les Serbes se rapportent à la période importante dans l'évolution serbe, lorsque les Serbes furent entraînés par les Byzantins et les Normands dans la politique mondiale et que la lutte pour l'hégémonie dans les pays serbes se fait remarquer entre Raša et Zeta. L'auteur soumet à une critique rigoureuse toutes les nouvelles d'Anne Comnène sur les Serbes commençant vers 1080. Il les compare aux autres sources pour établir ainsi leur authenticité historique. Il s'applique surtout à la description de la frontière serbo-byzantine qui est décrite chez Anne Comnène comme une bande-limite expressive s'étant développée fort lentement en une ligne de frontière. A propos de la lettre de Vukan à l'empereur Alexis Comnène deux choses viennent être traitées: la question sur l'emploi de la matière archivale par Anne Comnène et la question sur le nom des Serbes. L'auteur est d'avis que la lettre est authentique à un certain degré.

Au bout de l'étude sont traités les rapports entre Anne Comnène et le Prêtre de Dioclea pour établir si l'on peut considérer leurs nouvelles comme ayant la même valeur pour l'histoire. Anne Comnène n'a que des notices fragmentaires sur les Serbes avec beaucoup de malentendus géographiques, tandis que chez le Prêtre de Dioclea les données géographiques sont fort bonnes, les explications historiques, au contraire, tiennent de la légende. Lui est plus fort dans les connaissances géographiques, elle, dans la narration historique. Historiquement aussi les nouvelles du Prêtre de Dioclea ne peuvent être prises à l'égale que lorsqu'elles sont confirmées également d'autre part. Jusqu'à présent, on a procédé autrement, au détriment de l'exactitude historique. La source principale pour la fin du XIe et pour le commencement du XIIe siècle serbe reste Anne Comnène.